

Několik poznámek k rozšíření a ekologii kulíška nejmenšího (*Glaucidium passerinum*)

Few notes on distribution and ecology of the Pygmy Owl (*Glaucidium passerinum*)

Tomáš Diviš

Tyršova 698, 552 03 Česká Skalice

Řídké hnízdění kulíška nejmenšího v Čechách bylo známo už v první polovině 19. století z pohraničních horských masivů Krkonoš, Jeseníků, Beskyd a Šumavy. Zprávy však měly často jen obecný charakter a konkrétní doklady nezřídka zcela chyběly. Až v poslední třetině 20. století byl zaznamenán výrazný růst počtu nových nálezů (HUDEC et al. 1983). Od mapování hnízdního rozšíření ptáků v letech 1973-77 k druhému kolu mapování v období let 1985-89 vzrostl počet kulíškem obsazených kvadrátů na více než dvojnásobek, hlavními oblastmi výskytu však stále zůstávaly západní a jižní Čechy (ŠTASTNÝ et al. 1996). V následujících letech ovšem nových nálezů rychle přibývalo i na dalších místech České republiky, a to nejen v horských oblastech, ale i ve středních a nižších polohách. V severovýchodních Čechách např. na Náchodsku (VRÁNA 1993) a na Svitavsku (URBÁNEK 2001) nebo na řadě nových lokalit v západních Čechách (RŮŽEK & SCHRÖPFER 1997). V současnosti je kulíšek na četných místech vcelku běžným druhem a například KLOUBEC (in ŠTASTNÝ et al. l.c.) jej považuje za jednu z nejpočetnějších sov v jižních Čechách.

Můj první vlastní nález kulíška nejmenšího v roce 1998 nebyl dílem cíleného úsilí, ale spíše souhrou okolností. V následujících letech jsem se začal kulíškem zabývat aktivněji a proto nových nálezů poměrně rychle přibývalo. Zvláště v letech třetího kola mapování hnízdního rozšíření ptáků 2001-03 jsem druhu věnoval zvýšenou pozornost ve třech kvadrátech na Náchodsku a v posledním roce mapování i ve dvou kvadrátech v Krkonošském národním parku (KRNAP). Několik dalších pozorování jsem ovšem zaznamenal i při krátkodobých pobytech za hranicemi severovýchodních Čech.

Přehled nálezů kulíška nejmenšího

1. Kv. 5260 Dne 28.6.2003 připískán M na lokalitě Dlouhý hřeben u Horního Maršova (KRNAP), 800 m n.m. (přítomen M. Diviš).
2. Kv. 5360 Dne 20.7.2003 nalezena podle pískání nejméně 3 nedokonalé létající mládřata v Peci pod Sněžkou (KRNAP), 1000 m n.m.
3. Kv. 5360 Dne 31.7.2001 připískán M v masivu Černé hory u Černého Dolu (KRNAP), 1000 m n.m.
4. Kv. 5361 Dne 14.6.2003 připískán M na lokalitě Dvorský les u Žacléře (KRNAP), 1030 m n.m. (přítomen M. Diviš).

5. Kv. 5362 Dne 28.5.1998 připískán M ve Vraních horách u Královce (přítomní účastníci Víkendového výzkumného tábora VČP ČSO) a dne 15.6.1998 nalezena obsazená dutina, 650 m n.m. (také ŽDÁREK 1998).
6. Kv. 5362 Dne 27.5.2000 připískán M u Adršpachu v NPR Teplicko-adršpašské skály (CHKO Broumovsko), 620 m n.m.
7. Kv. 5362 Dne 10.6.2000 připískán M u Adršpachu v NPR Teplicko-adršpašské skály (CHKO Broumovsko), 580 m n.m.
8. Kv. 5363 Dne 7.7.2001 nalezeno špatně létající mládě nedaleko hnízdní dutiny na zemi u Vižňova (CHKO Broumovsko), 600 m n.m.
9. Kv. 5363 Dne 27.4.2001 připískán M v Mirošovských stěnách u Verneřovic (CHKO Broumovsko), 640 m n.m. (přítomen J. Spíšek).
10. Kv. 5364 Dne 8.6.2002 připískán M u Rožmitálu (CHKO Broumovsko), 600 m n.m.
11. Kv. 5462 Dne 2.6.2001 připískán M u Jívky II. v Jestřebích horách (CHKO Broumovsko), 550 m n.m. (také ŽDÁREK 2003). Na pozorování se podíleli ostatní účastníci Víkendového výzkumného tábora VČP ČSO.
12. Kv. 5462 Dne 11.3.2002 M těsně po soumraku spontánně píská na lokalitě Maternice u Rokytníka (CHKO Broumovsko), 500 m n.m. (přítomen J. Branda)
13. Kv. 5559 Dne 2.2.2002 v 11.10 hod. spontánně píská M nedaleko Borovnice u Nové Paky, 450 m n.m. (přítomni M. Černý a P. Žďárek). Na stejném místě jej zjistili ve dnech 30.5. – 2.6.2002 účastníci Víkendového výzkumného tábora VČP ČSO a dne 15.6.2002 znovu já sám, ale hnízdní dutina nalezena nebyla (také DIVIŠ 2003).
14. Kv. 5562 Dne 1.4.2001 připískán M na lokalitě Devět křížů u Červeného Kostelce, 450 m n.m. (přítomen M. Diviš).
15. Kv. 5562 Dne 4.2.2001 byl 1 ex. náhodně vyrušen ze spánku a přinucen k přeletu na jiný strom v NPP Babiččino údolí u Slatiny nad Úpou, 350 m n.m.
16. Kv. 6042 Dne 10.5.2001 připískán M na lokalitě Král smrků u Mariánských lázní (CHKO Slavkovský les), 700 m n.m.
17. Kv. 6260 Dne 19.5.2001 připískán M na lokalitě Polom u Horního Bradla (CHKO Železné hory), 600 m n.m. (přítomen F. Bárta).
18. Kv. 6261 Dne 17.2.2001 připískán M na lokalitě Stará obora u Dědové (CHKO Žďárské vrchy), 640 m n.m. (přítomni F. Bárta, M. Černý, K. Dohnal, M. Fejfar, J. Galbavý, J. Hora, V. Koza, V. Lemberk, M. Mareček, P. Žďárek).
19. Kv. 6461 Dne 16.5.1998 nalezena obsazená dutina na lokalitě Babín u Budče (CHKO Žďárské vrchy), 580 m n.m.
20. Kv. 6461 Dne 20.6.1999 nalezena obsazená dutina na lokalitě Babín u Budče (CHKO Žďárské vrchy), 565 m n.m.
21. Kv. 6948 Dne 20.9.2003 připískán M na lokalitě Ve studeném u Pravětína (CHKO Šumava), 800 m n.m.

Všechna výše uvedená pozorování pochází z jehličnatých lesních porostů s výraznou dominancí smrku ve středních až horských polohách. Blížší popis lokality s nálezem „připískaného“ samce nemá větší význam, protože jsem si sám ověřil, že samec může na pískání přilétnout z místa vzdáleného i více než 500 m a přinejmenším také tak daleko jej lze pískáním odvést.

Popis lokalit s prokázaným hnízděním

Lokalita č. 2 (Pec pod Sněžkou) – více jak 130 let starý porost smrku, prořídly až mezernatý s různověkým náletem jednotlivců a skupin smrku a jeřábu a dosti bohatým půdním pokryvem z borůvky, kapradin, kýchavice a vyšších trav. Terén je členitý s četnými prohlubněmi a rýhami a množstvím pramenišť s rašelínkem. Nadmořská výška cca 1000 m, expozice severovýchodní a celkový sklon cca 30°. Místo pozorování mláďat je asi 300 m od okraje lesa a rozsáhlých holin. Hnízdní dutina nalezena nebyla.

Lokalita č. 5 (Vraní hory) – silně prořídly až mezernatý porost smrku starý asi 100 let s ostrůvkovitým nebo skupinovitým náletem smrku a jeřábu s vtroušeným bukem a břízou. V sousedství hnízdního porostu asi 60 let starý porost smrku a menší holina zalesněná smrkem. Hnízdiště je v nepříliš prudkém svahu mělkého a suchého bočního údolí, jehož dnem vede nebezpečná cesta. Nadmořská výška 650 m, expozice hnízdiště východní, vzdálenost od okraje lesa více než 1 km. Hnízdní dutina po strakapoudech byla ve středně silném smrku asi 15 m od dna údolí, cca 11 – 12 m nad zemí. Dutina byla obsazena ještě v roce 1999 (ZDÁREK in verb.) a pak byl strom pokácen.

Lokalita č. 8 (Vižňov) – asi 70 m široký pruh smrkového porostu s příměsí borovice starší více než 130 let ponechaný napříč hlubokým suchým údolím. Ve spodní etáži porostu je skupinovitý a ostrůvkovitý nálet smrku a předrůstavé břízy, za hranicemi hnízdního porostu jsou převážně smrkové kultury nebo mlaziny. Expozice svahu s hnízdem je západní, nadmořská výška je 600 m a sklon svahu je cca 35°. Hnízdní dutina po strakapoudech je ve výrazně podprůměrném smrku, tlustém ve výčetní výšce cca 25 – 27 cm, v místě hnilobného zbytnění kmene pod starým zlomem. Vletový otvor je umístěn proti svahu ve výšce asi 9,5 m. Hnízdní strom je asi 30 m od dna údolí s lesní nebezpečnou cestou a 250 m od okraje lesa. Dutina byla obsazena i v roce 2003, přestože porost v protějším svahu údolí byl smýcen.

Lokalita č. 19 (Babín) – porost smrku a vtroušené borovice starý asi 90 let s několika malými kotlíky s výsadbou nebo náletem smrku. V sousedství hnízdního porostu je asi 60 let starý smrkový porost. Terén je velmi mírně svažité směrem na západ, nadmořská výška je 580 m. Hnízdní strom je asi 120 m od okraje lesa a cca 500 m od rybníka. Obsazena byla dutina po strakapoudech v mírně nadprůměrně silném smrku. Vydlabána byla v místě, kde je po starém poranění dřevo kmene napadeno hnilobou. Vletový otvor je přibližně 11,5 m nad zemí.

Lokalita č. 20 (Babín) – poměrně hustý porost smrku bez podrostu starý asi 60 let s několika vtroušenými předrůstavými borovicemi při okraji porostu u lesní cesty. V sousedství je asi 100 let starý porost smrku s vtroušenou borovicí. Terén hnízdiště je zcela rovný, hnízdo bylo 10 m od přibližovací cesty, asi 40 m od okraje lesa a asi 100 m od rybníka. Hnízdní dutina po strakapoudech byla v silnější borovici, vletový otvor byl cca 3 m vysoko. Hnízdní borovice byla později vytěžena.

K charakteru rozšíření a metodice výzkumu

Nezdá se, že by kulíšek nejmenší uplatňoval při výběru hnízdiště nějaké úzce specifické ekotopické nároky. Snad přece jen dává přednost jehličnatým porostům v rozsáhlejších lesních celcích, ale může hnízdit i v porostech listnatých a v lesích malé rozlohy, jak v jižních Čechách zjistil KLOUBEC (1987). Zřejmě ani věk a struktura hnízdního porostu nejsou kulíškem nárokovány přísně úzce a ani KLOUBCEM (l.c.) zmiňovaná těsná vazba na přítomnost vody na hnízdišti není požadavkem nepominutelným, jak dokládají zejména nálezy č. 5 a 8.

Kulíšek nejmenší je v současné době i v lesnatých oblastech severovýchodních Čech vcelku běžným druhem sovy a zvláště v horských polohách patří k sovám nejběžnějším a místy je nepochybně nejhojnějším zástupcem řádu vůbec. V nižších a středních polohách Náchodska odhadují jeho početnost na 3 – 5 párů v mapovacím kvadrátu, ve vyšších polohách Broumovské vrchoviny na 5 – 8 párů v mapovacím kvadrátu a v Krkonoších pak může být místy početnost vyšší než 10 párů v mapovacím kvadrátu.

Setkávám se někdy s názorem, že významně přibývající počet nálezů kulíška nejmenšího je do značné míry zapříčiněn zhruba čtvrtstoletí trvajícím výrazným růstem zájmu o ornitologii a růstem aktivity a prohlubováním specializace ornitologů. Není jistě pochyb o tom, že jakékoliv změny jsou početnými a aktivními ornitology monitorovány rychle a velmi dynamicky, v případě kulíška je však příčinou rostoucího počtu pozorování jeho šíření a následný růst početnosti. Dobrým dokladem takového vývoje jsou nálezy č. 2, 8, 12, 13, 15, 19 a 20, které jsem získal nevyprovokovaně bez „připískání“, za terénní pochůzky zaměřené všeobecně nebo na jiné druhy. Za předchozích téměř 30 let jsem se s kulíškem nesetkal na místech, kde se dnes vyskytuje běžně ani jednou, přestože jsem dlouhé období trávil v terénu násobek dnešní doby a vyvíjel násobek dnešních aktivit.

Mimo to je třeba říci, že vyhledávání kulíška v terénu je metodicky mimořádně snadné. Samci reagují na imitaci jejich hlasu neobyčejně ochotně (otázkou zůstává podíl samců, kteří nereagují vůbec) a v jakoukoliv denní dobu a někdy za bílého dne pískají i spontánně (Borovnice 2002). I tence pisklavé kontaktní hlasy samic a mláďat lze uslyšet kdykoliv během dne a také i během dne loví někteří ptáci potravu (Vrani hory 1998). Hnízdiště charakterizuje řada nápadných stop, kterých s dospíváním mláďat přibývá. Svoje první hnízdo (Babín 1998) jsem našel podle většího množství trusu a utržené hlavy pěnkavy nedaleko hnízda a podle zbytků potravy, vyházené výstelky a skořápek z vylíhlých vajec na zemi pod dutinou.

Naléhavě doporučuji, aby jako důkaz výskytu kulíška bylo uznáno pouze jeho pozorování, nikoliv jen jeho hlas, který dokáže s mistrnou dokonalostí

napodobit sojka (*Garrulus glandarius*). Můj vůbec první kulíšek byla právě sojka a stejnou zkušenost získal např. ŽDÁREK (in verb.). Určitou pomůckou pro vyhledávání lokalit kulíška může být vzrušená reakce pěvců (zvláště sýkor uhelníčka a parukářky a králíčků) na imitaci hlasu samce. Je pravděpodobné, že takto budou reagovat pouze ptáci, kteří kulíška znají (zvykl jsem si říkat jim „pozůstalí“). Platnost této pomůcky jsem si úspěšně ověřil v blízkosti už dříve nalezených hnízdišť kulíška.

Summary

During 1998 – 2003, 21 new occurrences of the Pygmy Owl (*Glaucidium passerinum*) were recorded: 15 in north-eastern Bohemia, 5 in natural preserve Žďárské vrchy, 4 in natural preserve Železné hory in Českomoravská vrchovina, 1 in natural preserve Slavkovský les and 1 in natural preserve Šumava. In most cases, the birds were provoked with a whistle and subsequently a male was observed; in 7 cases spontaneously calling males were recorded or nests were found due to calling young and according to prey remains, droppings and lining under the nest hole.

On 5 localities, the nesting was proved by finding an occupied nest hole or poorly flying young. Breeding was recorded in coniferous stands of large forests, in the altitudes from 565 to 1000 m a.s.l. No preferences for a certain habitat type were proved. Abundance was assessed as 3 – 5 pairs/square in Náchod region, 5 – 8 pairs/square in Broumov region and 10 and more pairs/square in the Krkonoše National Park. Found occupied nest holes were situated 3 times in the Spruce and once in the Pine tree. The Pygmy Owl always used an old nest hole of the Great Spotted Woodpecker.

Today, it is obvious that the Pygmy Owl spreads into new territories and its abundance grows in regions already occupied. It could have already become the most abundant owl species especially in higher altitudes.

Voice of the Pygmy Owl cannot stand for a proper proof of its occurrence because it can be perfectly imitated by the Jay.

Literatura

- DIVIŠ T., 2003: 9. víkendový výzkumný tábor Východočeské pobočky České společnosti ornitologické „Krkonošské podhůří 2002“. *Panurus*, 13: 181-187.
- HUDEC K. et al., 1983: Fauna ČSSR. Ptáci 3/I. *Academia, Praha*.
- KLOUBEC B., 1987: Rozšíření, početnost a ekologické nároky kulíška nejmenšího *Glaucidium passerinum* L. v jižních Čechách. *Avifauna jižních Čech a její změny*, 1: 116-136.
- RŮŽEK P., & SCHRÖPFER L., 1997: Rozšíření kulíška nejmenšího (*Glaucidium passerinum*) v západních Čechách. *Sylvia*, 33/1: 44-53.
- ŠTASTNÝ K., BEJČEK V. & HUDEC K., 1996: Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice 1985-89. *H & H, Praha*.
- URBÁNEK L. 2001: Sýc rousný (*Aegolius funereus*) a kulíšek nejmenší (*Glaucidium passerinum*) na Svitavsku. *Panurus*, 11/2001: 123-126.
- VRÁNA J., 1993: Výskyt a hnízdění kulíška nejmenšího (*Glaucidium passerinum*) v Broumovské vrchovině. *Práce a studie, nová řada*, 1: 59-64.
- ŽDÁREK P., 1998: Výsledky prvního výzkumu avifauny Vraních hor. *Panurus*, 9: 29-40.
- ŽDÁREK P., 2003: Výsledky výzkumu avifauny Jestřebích hor v letech 2000 až 2002. *Panurus*, 13: 165-180.